

УДК 349.3

О.С. Прийменко**ПЕНСІЯ В РАЗІ ВТРАТИ
ГОДУВАЛЬНИКА ЯК ОБ'ЄКТ
ПРАВОВІДНОСИН**

Анотація. У статті розглядаються особливості пенсії в разі втрати годувальника як об'єкта правовідносин у солідарній пенсійній системі. Запропоновано нове визначення пенсії в разі втрати годувальника.

Ключові слова: пенсія, втрата годувальника, пенсія в разі втрати годувальника, об'єкт правовідносин.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности пенсии в связи с потерей кормильца как объекта правоотношений в солидарной пенсионной системе. Предложено новое определение пенсии в связи с потерей кормильца.

Ключевые слова: пенсия, потеря кормильца, пенсия в связи с потерей кормильца, объект правоотношений.

Abstract. The article deals with some peculiarities of survivor's pension as object of legal relationships in the solidary pension system. A new definition of survivor's pension is offered.

Key words: pension, breadwinner's loss, survivor's pension, object of legal relationships.

Правовідносини надають можливість користуватися матеріальними й нематеріальними благами. Заради них особи власне й вступають у правові відносини, тому зрозумілим є виділення об'єкта в їх структурі.

Об'єкт правовідносин – це «матеріальні або нематеріальні блага, задля одержання, передачі або використання яких виникають права і обов'язки учасників правовідносин» [1, с. 343]. Його слід відрізнити від об'єкту правового регулювання. Останній трактується як система суспільних відносин, що врегульовані нормами права. Натомість об'єкт правовідносин тісно пов'язаний з інтересом їх учасників до певного блага, це зовнішні предмети, на які спрямовані ці відносини [2, с. 155; 3, с. 119; 4, с. 163].

У праві соціального забезпечення об'єктами правовідносин вважаються конкретні матеріальні блага, адже ці відносини є майновими. Мова йде про пенсії, соціальні допомоги, послуги тощо. Кожен із цих видів соціального забезпечення має властиві йому особливості, завдяки яким їх можна відрізнити від інших аналогічних виплат [5, с. 138]. Відповідно об'єктом матеріальних пенсійних правовідносин є пенсія [4, с. 163; 6, с. 110; 7, с. 131].

У юридичній літературі багато уваги приділено аналізу пенсії та її ознак. У той же час подальшого опрацювання потребують окремі види пенсій, у тому числі пенсія в разі втрати годувальника, розгляд якої не втратив актуальності і на сьогодні, ураховуючи її складність та багатоаспектність.

Пенсії в разі втрати годувальника вивчалася, зокрема, такими науковцями, як: Г.Г. Авдєй, В.С. Андрєєв, Є.І. Астрахан, Ж.А. Дробот, О.Д. Зайкін, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, Т.В. Кравчук, О.Є. Мачульська, В.Д. Новіков, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, І.М. Сирота, Е.Г. Тучкова, Я.М. Фогель, Н.М. Хуторян, М.М. Шумило, Н.О. Якіна та ін.

Метою статті є дослідження специфіки пенсії в разі втрати годувальника як об'єкта правовідносин у солідарній пенсійній системі України.

Для визначення досліджуваного виду пенсії у чинних нормативно-правових актах використовуються такі терміни: «пенсія в разі втрати годувальника», «пенсія у зв'язку з втратою годувальника», «пенсія на випадок втрати годувальника».

На існування цієї неузгодженості вказував й М.М. Шумило. На його думку, визначення «пенсія в разі втрати годувальника» і «пенсія у зв'язку з втратою годувальника» є «тотожними у правовому розумінні... така двоякість у визначенні одного і того ж виду пенсії різними термінами є техніко-юридичним недоопрацюванням» [8, с. 139].

Як уже було вказано вище, законодавець використовує наразі три визначення. Вбачається, що терміни «у зв'язку з втратою годувальника», «на випадок втрати годувальника», «у разі втрати годувальника» мають право на існування. Останній з цих трьох термінів використовується у ч. 1 ст. 46 Конституції України [9]. Ураховуючи це, доречним було б надалі в усіх нормативно-правових актах використовувати єдиний термін «пенсія в разі втрати годувальника».

В юридичній літературі існують різні визначення поняття «пенсія в разі втрати годувальника». Так, на думку В.С. Андрєєва, це щомісячна виплата з фондів для непрацездатних, що призначається в розмірах, порівняних із заробітком померлого годувальника, непрацездатним членам сім'ї, які перебували на утриманні померлого [3, с. 234].

На переконання Г.Г. Авдєй, під пенсією в разі втрати годувальника слід розуміти щомісячну виплату, яка призначена для матеріального забезпечення презумовано чи фактично непрацездатних громадян, що втратили годувальника, пов'язані з ним спорідненими відносинами, обумовлена певною тривалістю трудового стажу і сплатою годувальником страхових внесків, призначається в розмірі, залежному від минулого заробітку годувальника [10, с. 29].

Український вчений І.М. Сирота під даним поняттям розуміє щомісячні виплати з Пенсійного фонду, призначені у зв'язку з втратою годувальника непрацездатним членам сім'ї, які знаходяться на його утриманні, у розмірах, співвіднесених із заробітком годувальника [11, с. 171]. Незрозумілим є використання дієслова «знаходитися» в теперішньому часі, адже після втрати годувальника, коли його вже немає, непрацездатні члени сім'ї вважаються такими, що знаходилися на утриманні цієї особи.

Усі вищенаведені дефініції об'єднує те, що при характеристиці поняття пенсії в разі втрати годувальника згадується її розмір та його залежність від заробітку

годувальника. Однак, на мою думку, такий підхід не є оптимальним. Поняття пенсії в разі втрати годувальника та її розмір – це дві різні речі. Не можна визначати пенсію за допомогою складових розрахунку. Розмір пенсії щодо її самої є вторинним, адже мова про нього йде лише тоді, коли встановлено право на пенсію. При визначенні поняття пенсії в разі втрати годувальника на перший план має виходити відповідь на питання – що це, а не скільки. Тому згадка про залежність розміру даної пенсії від заробітку годувальника не повинна обов'язково використовуватися при формулюванні визначення.

Досліджуючи поняття пенсії в разі втрати годувальника, слід проаналізувати ще декілька визначень. Так, Ж.А. Дробот зазначає, що пенсія в разі втрати годувальника – це «щомісячна грошова виплата із Пенсійного фонду та інших джерел фінансування, призначена непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які перебували на його утриманні, за наявності в годувальника права на пенсію по інвалідності» [12, с. 64].

Як на мене, це визначення також не позбавлено недоліків. У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі – Закон № 1058-IV) [13] по-перше, йдеться про вимогу до годувальника мати стаж, необхідний для призначення пенсії за III групою інвалідності, що не те ж саме, що й мати право на пенсію за інвалідністю. По-друге, дійсно за загальним правилом можливість отримувати пенсію в разі втрати годувальника залежить від сплати годувальником страхових внесків, а відповідно і від набуття ним визначеної кількості років страхового стажу. Однак зазначена вимога не стосується громадян, перелік яких закріплений у ч. 2 ст. 32 Закону № 1058-IV, тобто вона припускає виключення.

Інша дослідниця Т.В. Кравчук пише, що пенсія в разі втрати годувальника – це «щомісячна неоподатковувана та гарантована державою грошова виплата, яка не успадковується і яка на умовах і в порядку, передбачених законодавством, сплачується за рахунок Пенсійного фонду в разі втрати годувальника непрацездатним членам сім'ї останнього, які перебували на його повному матеріальному утриманні або одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування, з метою компенсації втрати останніх» [14, с. 9].

Як і в попередньому визначенні, згадується ознака, що є переважно, але не в цілому, характерною для пенсії в разі втрати годувальника. Мається на увазі перебування на повному утриманні годувальника або одержання від нього допомоги, яка була постійним і основним джерелом засобів до існування для члена його сім'ї. Більшість непрацездатних членів сім'ї дійсно повинні були знаходитися на утриманні, однак це не стосується батьків і чоловіка (дружини) померлого, які не були на його утриманні, якщо втратили джерело засобів до існування. Крім того, утриманство не пов'язується з призначенням пенсії дітям померлого годувальника.

Будь-яке визначення є необхідним для того, щоб відмежувати одне поняття від іншого завдяки вказівці на найбільш головні, характерні та специфічні його ознаки, не розкриваючи повністю усі ознаки предметів (явищ) [15, с. 40]. Тому зазначене вище визначення Т.В. Кравчук є доволі довгим, вбачається, що під час його формулювання була зроблена спроба охопити майже всі ознаки досліджуваного поняття. Натомість мають бути враховані лише найбільш суттєві ознаки, що дозволять розмежувати один предмет (явище) від іншого.

Зважаючи на це, не можна також повністю погоджуватися з визначеннями, які лише в загальних рисах окреслюють сутність пенсії в разі втрати годувальника. За приклади слід навести дефініції, в яких дане поняття розуміється як пенсія, що встановлюється у зв'язку зі смертю годувальника неповнолітнім, непрацездатним та старим членам сім'ї [16, с. 204]; якщо місячна грошова виплата з Пенсійного фонду, що призначається в разі смерті годувальника непрацездатним членам сім'ї, які знаходилися на його утриманні [17, с. 224].

Дослідивши різні визначення пенсії в разі втрати годувальника, можна сформулювати власну дефініцію цього поняття, попередньо усвідомивши, що саме розуміти під терміном «втрата годувальника».

На думку І.М. Сироти, це смерть, безвісна відсутність чи зникнення особи безвісти, засвідчені в установленому порядку [11, с. 173]. Це визначення було актуальним із урахуванням такого положення ст. 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р.: всі правила цього Закону, що стосуються сімей померлих, відповідно поширюються (оскільки не обумовлено інше) і на сім'ї безвісти відсутніх, якщо безвісна відсутність годувальника засвідчена у встановленому порядку [18].

На цей час вищезазначена позиція потребує уточнення. Так, у ч. 7 ст. 36 Закону № 1058-IV [13] чітко зазначено, що положення цього нормативного акта, які стосуються сім'ї померлого (у цьому випадку можна говорити про наявність факту смерті), відповідно поширюються і на сім'ю особи, оголошеної померлою у встановленому законом порядку (другий можливий варіант) або визнаної безвісно відсутньою, тобто передбачено вже інший факт, безвісна відсутність. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення померлою усуває правову невизначеність, закріплюючи певний юридичний статус зазначеної особи.

Словосполучення «втрата годувальника» складається із двох слів. Що розуміти під втратою було проаналізовано вище на підставі положень Закону № 1058-IV. Смерть особи, безвісна відсутність або оголошення її померлою має правове значення лише у тому випадку, коли мова йде про годувальника.

Із формулюванням поняття «годувальник» існують певні складнощі. Його визначення в законодавстві відсутнє. Якщо звернутися до тлумачного словника, то у ньому годувальник визначається як той, хто утримує кого-небудь [19, с. 249].

Щоб зрозуміти зміст поняття «годувальник», на мою думку, слід проаналізувати його зв'язок із поняттям «утриманець», тобто варто спробувати піти від зворотного. Утриманцем можна вважати особу, яка була на повному утриманні померлого годувальника або одержувала від нього допомогу, що була постійним і основним джерелом засобів до існування. Це визначення сформульоване на підставі ч. 3 ст. 36 Закону № 1058-IV [13].

Ураховуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що годувальник – це особа, яка повністю утримувала члена сім'ї або надавала допомогу, що була для нього постійним і основним джерелом засобів до існування. Однак не слід забувати, що діти не обов'язково повинні бути утриманцями померлого. Таке положення треба розглядати в системному зв'язку з обов'язком батьків надавати матеріальну допомогу, який закріплено у ст. 51 Конституції України [9], главі 15 Сімейного кодексу України [20].

Це дозволяє поглянути по-новому й на поняття «втрата годувальника». На мою думку, під ним слід розуміти смерть, безвісну відсутність або оголошення померлою фізичної особи, яка повністю утримувала члена сім'ї або надавала допомогу, що була для нього постійним і основним джерелом засобів до існування, або на яку був покладений такий обов'язок стосовно дітей.

Отже, пенсія в разі втрати годувальника – це щомісячна гарантована державою і неоподатковувана грошова виплата членам сім'ї у випадку смерті годувальника (визнання безвісно відсутнім чи оголошення померлим), якщо він утримував непрацездатну особу або на нього був покладений такий обов'язок стосовно дітей.

Таким чином, поділяється думка вчених, які розглядають пенсію в разі втрати годувальника як об'єкт правовідносин у солідарній пенсійній системі. Запропоновано використовувати в усіх нормативних актах термін «пенсія в разі втрати годувальника», обґрунтовано його нове визначення. Ці висновки можуть бути використані для подальших досліджень, присвячених пенсійному забезпеченню в разі втрати годувальника.

Література

1. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.;
2. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.;
3. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: учебник / В.С. Андреев. – М.: Юрид. лит., 1987. – 352 с.;
4. Правове регулювання трудових відносин наукових (науково-педагогічних) працівників: монографія / Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана, А.В. Скоробагатько та ін.; відп. ред. Н.М. Хуторян. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – 240 с.;
5. Право соціального забезпечення України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К.: Ін Юре, 2010. – 504 с.;
6. Зайкин А.Д. Правоотношения по пенсионному обеспечению / А.Д. Зайкин. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – 191 с.;
7. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР /

Р.И. Иванова. – М. : Издательство Московского университета, 1986. – 176 с.; **8.** Шумило М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців: монографія / М.М. Шумило. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 272 с.; **9.** Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; **10.** Авдей А.Г. Правовое регулирование пенсий по случаю потери кормильца / А.Г. Авдей. – Минск: Тесей, 2009. – 128 с.; **11.** Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні: курс лекцій / І.М. Сирота. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 288 с.; **12.** Дробот Ж.А. Правове регулювання пенсійного страхування у разі втрати годувальника : монографія / Ж.А. Дробот. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 2011. – 194 с.; **13.** Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р., № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 356; **14.** Кравчук Т.В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Т.В. Кравчук. – Київ, 2007. – 212 с.; **15.** Тер-Акопов А.А. Юридическая логика: учебное пособие / А.А. Тер-Акопов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – 256 с.; **16.** Советское пенсионное право: учебное пособие / под ред. М.Л. Захарова. – М. : Юрид. лит., 1974. – 432 с.; **17.** Право соціального забезпечення в Україні: підручник; за заг. ред. С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. – Х.: Видавництво «ФІНН», 2009. – 434 с.; **18.** Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р., № 1788-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 10; **19.** Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.; **20.** Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р., № 2947-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.